

MIJO LONČARIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Republike Austrije 16, HR – 10000 Zagreb

GOVOR JANJEVA

Ovaj osvrt na neke janjevačke jezične posebnosti zasniva se na literaturi, prvenstveno na dva najveća djela o tom govoru – na monografiji Milivoja Pavlovića *Govor Janjeva* i na opsežnom rukopisu Nikole Čolaka *Janjevački govor*. Prvi zapisi o govoru Janjeva stari su gotovo jedno stoljeće – to je Elezovićevo istraživanje s početka dvadesetoga stoljeća (1911). Janjevo i Letnica predviđeni su kao punktovi (odabrani mjesni govori u mreži) hrvatskih govora u dijaspori *Hrvatskoga jezičnog atlasa*.

Govor Janjeva ima značajke vrlo bliske srpskim torlačkim govorima, ali ima neke osobine koje ga izdvajaju među njima. To je nešto leksika, rječničkoga blaga (rudarski germanizmi te riječi iz hrvatskoga književnog jezika), te posebno akcentuacija i deklinacija. Naglasni je sustav sigurno ostatak starine, ali bi ta crta mogla biti i čuvanje starine prizrensko-južnomoravskih govora torlačkoga dijalekta, kao i rezultat drukčijega porijekla govornika, dakle hrvatska značajka.

Pred hrvatskom dijalektologijom stoji zadatak istražiti ponovno govor Janjeva, istražiti govor Letnice, te vidjeti koje su stare specifičnosti tih govora, s obzirom na druge torlačke govore, s jedne strane, te što se događa s njima u novim uvjetima u dodiru s hrvatskim književnim jezikom, odnosno drugim hrvatskim izvornim narodnim govorima, s druge strane.

KLJUČNE RIJEČI: *Janjevo, dijalektologija, torlački govor, hrvatski književni jezik.*

Kako nisam bio u mogućnosti osobno istraživati govor Janjeva (kao ni Letnice), moj osvrt¹ na neke janjevačke jezične posebnosti zasniva se na literaturi, prvenstveno na dva najveća djela o tom govoru – na monografiji Milivoja Pavlovića *Govor Janjeva* i na opsežnom rukopisu Nikole Čolaka *Janjevački govor*. Čolakovim rukopisom služila se i Dubravka Rovišćanac u radu "Osobitosti janjevačkoga govora", u monografiji *Janjevo*. Prvi zapisi o govoru Janjeva stari su gotovo jedno stoljeće – to je Elezovićevo istraživanje s početka dvadesetoga stoljeća (1911). U novije vrijeme, u zagrebačkoj Dubravi Ankica Čilaš Šimpraga i Ivana Kurtović Budja, u vrijeme istraživanja asistentice u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, proučavale su sintaktičke osobitosti janjevačkoga govora, a Stipe Kekez je istraživao opće stanje tih govora. Sintezu poznavanja hrvatskih govora na Kosovu načinio je

---

¹ Ovaj pregled istraživanja govora Hrvata u Janjevu referat je na znanstvenom skupu *700 godina Janjeva* (HAZU i Udruga Janjevo Zagreb), Zagreb 2003.

Josip Lisac 2003. – "Govori Janjeva i Letnice", u poglavlju "Torlačko narječje" svoje *Hrvatske dijalektologije* I.

Janjevo je, kao i Letnica, predviđeno kao punkt (odabrani mjesni govor u mreži) *Hrvatskoga jezičnog atlasa*. Naravno, istraživanje govora Hrvata na Kosovu – Janjeva i Letnice – treba obuhvatiti stanje koje je najranije zabilježeno, zatim najdetaljnije opise u dva spomenuta opsežna rada, dakle istraživanja prije stoljeća i prije pola stoljeća, i današnje stanje. Današnje stanje ima dvije strane. To je, prvo, izvorni govor najstarijih govornika, bez obzira nalaze li se oni još uvijek na Kosovu ili u Hrvatskoj, i drugo, interferencija janjevačkoga govora i drugih idioma s kojima se Janjevci, a posebno mlađa generacija, susreću u Hrvatskoj. To su (a) narodni govori s kojima dolaze u dodir u mjestu stanovanja, i (b) hrvatski književni, standardni jezik.

Budući da je Roviščanac vrlo pregledno prikazala rezultate Čolakovih istraživanja na temelju njegovih rukopisa, to neću ovdje ponavljati (osim iznimno, ako mi je potrebno zbog izlaganja o kojoj pojedinosti). Pokušat ću odgovoriti na neka pitanja koja se i dalje postavljaju proučavateljima, odnosno takva pitanja osvijetliti s drugih gledišta.

***

Jezični razvoj, kao i svaki drugi segment ljudske povijesti, povijesti naroda i njegovih skupina, ima svoje posebnosti i zakonitosti. Katkad povijesni dokumenti i suvremeno jezično stanje mogu biti u prividnom raskoraku. U dosadašnjem bavljenju hrvatskom dijasporom, to sam objasnio na primjeru gradišćanskih kajkavaca, dvaju kajkavskih mjesta na zapadu Mađarske, uz granicu s Austrijom, na jugu Nežiderskoga (Niuzaljskoga) jezera – Homoka (mjesno: *Umok*, mađ. *Fertőhomok*) i Vedešina (mjesno: *Hedešin*, mađ. *Hidegség*). Napisao sam:

"U literaturi, povijesnoj i lingvističkoj, upravo dijalektološkoj, raspravljano je nekoliko puta o podrijetlu pojedinih skupina gradišćanskih Hrvata, a o ovima govore npr. Mohl, Pavičić, Ivšić, Neweklowsky, Vidmarović i dr., te iscrpno u svojoj knjizi Houtzagers. Postoje i pisani povijesni izvori koji svjedoče o seljenju iz pojedinih mjesta iz Hrvatske, pa tako i o seljenju iz kajkavskih krajeva, kako iz onih koji su i danas kajkavski, tako i iz onih koji su to sigurno bili u prošlosti, kao i iz onih krajeva koji su također vjerojatno bili kajkavski, ali o čemu se još uvijek ne može sa sigurnošću donijeti sud. Međutim, često se pisane potvrde i lingvistički podaci ne slažu ili više ni nema hrvatskoga življa u mjestima koja su bila naseljena Hrvatima. To je posljedica asimilacije, s jedne strane, kasnijeg preseljivanja, o čemu ima također podataka, te igre slučaja da su ponekad sačuvani povijesni podaci o manjim, možda kasnijim doseljivanjima, a nisu sačuvani o većim ranijima. U formiranju lokalnih govora ti su odnosi veoma važni. Ako je neko mjesto u početku naseljeno većim brojem žitelja iz jednoga istog mjesta ili kraja, tj. koji imaju isti govor, onda se i u mjestu doseljenja formira taj isti govor, tj. on je preseljen. Kasnija doseljenja ako su bila u manjim skupinama i kroz duže vrijeme ne igraju, s obzirom na govor, veliku ulogu, makar je ukupan broj doseljenih veći od prvih doseljenika koji su preselili svoj govor. Kasniji doseljenici u načelu prihvaćaju idiom koji zatječu u mjestu, dodavajući mu koju svoju govornu crtu, osobito ako je u tom idiomu postojala latentna mogućnost razvoja u smjeru onih govornih osobina koje imaju novi doseljenici. Najlakše se prihvaćaju novi leksemi, i to pojedinačne riječi, osobito nazivi za predmete koje nisu poznavali 'starosjedioci'. Naravno, ako je koje mjesto naseljeno odmah ili u kraćem vremenskom razmaku istim brojem govornika više-manje različitih

idioma, a kasnije dolazi val s istim brojem nosilaca drukčijega idioma, onda se stvara miješan govor, rezultanta dviju ili više vrijednosti. Ako su noviji doseljenici brojniji, a stigli su kao kompaktna grupa, oni novom govoru u mjestu daju osnovna obilježja svojega idioma. Treba, dakle, razlikovati podrijetlo stanovništva i podrijetlo govora." (Lončarić 2004)

Ne bih se mnogo zadržavao na povijesti Janjeva, poznatim činjenicama i pitanjima, o kojima se dosta raspravljalo, pa tako i u vezi s njihovim govorom. S obzirom na govor, svakako je najzanimljivije i najvažnije pitanje sam nastanak Janjeva i formiranje govora. Izdvojio bih ovdje jedan događaj, možda manje poznat, koji mi se čini vrlo važnim za današnje stanje govora Hrvata u Janjevu. Naime, u janjevačkoj prošlosti, kontinuitetu njegova postojanja, dogodio se prijelom, odnosno važni događaji krajem 17. stoljeća, nakon 1698. godine, kada je ostalo vrlo malo starijega stanovništva (Hrvata katolika). Događaji na Kosovu povezani su s porazom Turske u bici pod Bečom 1683. godine. Austrijska je vojska potisnula tursku i u Srbiji i u Makedoniji. Čolak i Mažuran pišu:

"Kako su Turci gubili bitke i prostor u sukobu s vojskom carske Austrije i njezinih saveznika, tako su opće prilike za katolički svijet na Kosovu postajale iz godine u godinu sve nesigurnije. ... Ulaskom carske vojske u Beograd i prodorom prema jugu Srbije, prvih dana prosinca 1688. doživjeli su katolici u Janjevu pravi pogrom. ... Svi Janjevci koji se nisu uspjeli spasiti bijegom po okolnim šumama i brdima platili su životom. ... Pod zapovjedništvom generala Ottavija Piccolominića carska je vojska 1689. nezadrživo napredovala preko Srbije u Makedoniju, žureći da odatle preko Albanije izbije na Jadransko more i tako odsjekla Bosnu i Hercegovinu od Osmanskoga Carstva. ... Činilo se da je oslobođenje tuđinske vlasti nova stvarnost koja će potrajati i olakšati svima život, naročito katoličkom svijetu pod okriljem carske Austrije. Ali unatoč takvim nadanjima uskoro je carsku vojsku napustila ratna sreća. U snažnom protunapadu turskih snaga ... bila je ... carska vojska potučena i prisiljena na opće povlačenje iz Srbije. ... Jedva održavajući svoje borbene redove u povlačenju, tu su vojsku u stopu pratili Turci i tatarski odredi, koji su nemilice ... pretvarali Srbiju u ruševine.

Ista sudbina zadesila je i Janjevo odakle se razbježalo stanovništvo na sve strane, ili se dijelom pridružilo carskoj vojsci i zauvijek napustilo svoj zavičaj. U stravičnim prizorima ratnih užasa u jednom je času katoličko *Janjevo prestalo i postojati* ... Da nevolja bude veća, nemilice je 1691. opet harala i kuga." (Čolak i Mažuran: 80-83, *kurziv M. L.*)

Prema povijesnim izvorima, izvještaju misionara Stephana Landbherga iz 1696. godine, nakon sedam godina bilo je u Janjevu opet nešto katolika, vjerojatno su se vratili neki stariji stanovnici Janjevci Hrvati. Tri godine kasnije misionar i župnik Juraj Bogdani govori o 18 kuća u Janjevu, s oko 50 do 60 katolika, dok ih je prije bilo oko 500. U cijeloj janjevačkoj misiji bilo je oko 300 katolika (Čolak i Mažuran: 88). S vremenom broj katolika raste.

Ne možemo znati kakav je bio govor Janjevaca prije tih događaja, takvoga prijeloma, je li bio bliži dubrovačkome, odnosno kontaminacija dubrovačkoga i kosovskoga govora, ili pretežito kosovski, kakav je danas. Zapisi na narodnom jeziku koji su mogli biti pisani i u Janjevu nisu morali biti pisani na jeziku mjesta,² obično pokazuju pisarov jezik.³

***

Janjevački se govor svrstava u tzv. torlačke govore, odnosno prizrenko-timočke (Belić), a danas se nazivaju obično prizrenko-južnomoravskim. Četvrti je naziv šopski govori (npr. Ivan Popović). To su velikom većinom srpski govori, za koje je karakteristična, uz neke druge zajedničke, jedna osobina koju susrećemo, u većoj mjeri, u makedonskom i bugarskom jeziku, tj. gubitak deklinacije, odnosno reduciranje, smanjenje broja padeža, i jedan akcent, tj. fonološku službu od prozodijskih značajki ima samo mjesto naglaska. U podjeli, klasifikaciji srpskih govora, dva su postupka: jedni ih jezikoslovci smatraju posebnim, četvrtim narječjem, dijalektnom grupom u okviru srednjojužnoslavenskoga dijasistema (to su hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski jezik), dok ga drugi smatraju dijelom štokavskoga narječja, jednim od njegovih dijalekata. Opravdano ih je smatrati posebnim narječjem srednjojužnoslavenskoga dijasistema.

AKCENTUACIJA

Najviše ću se zadržati na akcentuaciji, naglasku, jer dok se ne utvrdi prozodijski, suprasegmentni sustav, ne može se govoriti niti o samoglasničkom sustavu. Osim toga, to je jedno od važnih pitanja janjevačkoga govora, koje nije do kraja razjašnjeno.

Zanimljivo je i vrlo važno da je Elezović na početku dvadesetoga stoljeća za kvantitetu, opreku dugo – kratko, rekao:

"Pravac razvijanja ovog govora vrši se u pravcu gubljenja svake razlike u kvantitetu, ali taj se proces nije još završio. Sa kvantitetom je u tesnoj vezi i pitanje o akcentu. Samo kad su slogovi akcentovani može se čuti cirkumfleks, inače se svugde drugde skraćuje dužina." (472)

² Pregled isprava i uopće zapisa iz i o Janjevu donosi Pavlović. On nije dovoljno uzimao u obzir činjenicu da takvi zapisi ne moraju i obično nisu pisani govorom mjesta u kojem su pisani, posebno oni koji samo govore o nekom mjestu a pisani su drugdje.

³ Na stranici *Informacije za Hrvate izvan domovine* Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija Republike Hrvatske prikazuje se današnje stanje za Kosovo: *Hrvatska manjina na Kosovu* – Hrvatska nacionalna manjina na Kosovu malobrojna je i iz godine u godinu je u sve težoj situaciji. Iako su Hrvati stara manjina na Kosovu (Župa sv. Nikole u Janjevu stara je preko 700 godina) treba realno sagledati činjenicu da ih je sada u ukupnom broju kosovskog stanovništva 0,017 %. Brojno stanje Hrvata u Janjevu i Letnici može se precizno utvrditi s obzirom na to da se radi o populaciji katolika, praktičnih vjernika, koji poštuju praksu blagoslova kuća iza Nove godine. U Janjevu obitava 300 Hrvata, dok ih je u Letnici 50 (zadnji popis na koji su se odazvali Hrvati bio je 1991. godine, tada ih je bilo na cijelom Kosovu oko 8.800). Položaj Hrvata na Kosovu sve manje treba tretirati kao manjinsko, a sve više kao humanitarno pitanje. Nekoliko osoba hrvatske nacionalnosti nalazi se i u gradovima, no oni su izuzetak (čak postoji i udruga hrvatskih žena, no malobrojna i sastaje se neredovito).

U Janjevu je situacija malo bolja zbog mlađeg naraštaja jedinog hrvatskog svećenika, župnika don Mateja Palića. Uz njega su još i dvije časne sestre, koje vode kuhinju za stare i nemoćne. Sve se u Janjevu događa oko i u Župnom uredu. Samo Janjevo dalo je dvadesetak svećenika i isto toliko časnih sestara, ali oni su svi u RH i po svijetu. I u Janjevu i u Letnici nezaposlenost je glavni problem, a u RH nisu otišli (izbjegli) samo oni koji nemaju nikoga u RH tko bi ih prihvatio. *Status* - Hrvati nisu priznati kao manjina niti se spominju u Ustavu Republike Kosovo. Velika su očekivanja od Veleposlanstva RH u Prištini, u smislu financijske pomoći i zapošljavanja. Najviši albanski dužnosnici uvijek spominju potrebu da preostali Hrvati na Kosovu ostanu (i biskup Dode Gjergji). Neka jezična ili druga manjinska prava teško je u ovom trenutku uopće analizirati, jer npr. škola u Janjevu vezana je nastavom na srpski program.

Elezović upotrebljava termin "cirkumfleks" u značenju 'dugosilazni' naglasak, kako je to uobičajeno i u hrvatskoj dijalektologiji.

Budući da se za torlačke govore generalno uzima da su u njemu ukinute sve prozodijske, duljinsko-naglasne opreke (opozicije), osim mjesta naglaska, Elezovićevi podaci značili bi da Janjevo zauzima s obzirom na akcentuaciju posebno mjesto. S obzirom na vrijeme i dalji razvoj, očekivali bismo da je taj govor primio tu važnu torlačku akcenatsku osobinu, tj. da je nestalo opreke između dugoga i kratkoga samoglasnika, odnosno sloga. Suprotno od toga, i Čolak i Pavlović, pola stoljeća kasnije, ne nalaze taj potpuni gubitak. Čolak izričito kaže da postoji opreka po kvantiteti. Istina, on stanje ne interpretira dovoljno akcentološki dobro kada veli:

"U janjevačkom dakle govoru postoji dvoakcenatski sistem: brzi / ˘ / i silazni / ˘ /." (Čolak I: 46).

Pavlović nije izričit, on opisuje individualan izgovor pojedinih riječi svojih ispitanika u konkretnim situacijama, rečenicama, što će biti sigurno dobro opisano, ali nije rekao kakav naglasni sustav ima Janjevo, namjerno ili slučajno. Govori o miješanju više sustava, što je sigurno točno. Govori o dvojakom izgovoru kratkoga naglašenog sloga, koji može biti naglašen kratkosilaznim (on kaže "nizlaznim") i ekspiratornim naglaskom. Tu je riječ, zapravo, samo o izgovoru kratkoga sloga, i to nema neke velike važnosti. Naime, ako imamo samo jedan naglasak, bilo kratki, bilo dugi, kao u njemačkom ili engleskom jeziku i nekim hrvatskim govorima, jasno je da za sustav nije bitno kako se on izgovora: kao novoštokavski, odnosno standardni hrvatski kratkosilazni naglasak (˘), kratkouzlazni (˘) ili kao iktus (udar, stres). Isto tako, jedini dugi naglasak, tj. dugi naglašeni slog, fonološki dugi samoglasnik, također se može izgovoriti dugouzlazno, dugosilazno, ravno – to nije bitno, jer nema sustavne opreke prema nečem drugom.

Prema primjerima koje navodi, moglo bi se reći da i Pavlović opisuje naglasni sustav u kojem još uvijek postoji opreka po kvantiteti, ali se ona narušava, razlika *dugo – kratko* prestaje biti relevantna, smisloražlikovna. Dakle, slično Elezoviću, ali drukčije: za Elezovića to je proces koji je pri kraju, za Pavlovića proces koji možda više nije na početku, ali opreka po kvantiteti, duljini, još je uvijek živa. Pavlović je bliži Čolaku.

Velik i inače dobar rad Ronelle Alexander (što je inače njezina doktorska disertacija na Harvardu, a objavljena je u poznatoj njemačkoj seriji u Münchenu *Slavistische Beiträge*) govori također samo o mjestu naglaska kao relevantnom. Na žalost, bez podataka o Letnici i Janjevu.

Zadnji je o pitanju naglaska u janjevačkom govoru pisao Josip Lisac (2003), koji kaže:

"Prema literaturi, akcent janjevski nije tipično torlačkoga tipa. (...) U cjelini su vrlo izrazita akcenatska previranja u janjevskom govoru. Sudeći, pak, po situaciji u Zagrebu i u Kistanjama, janjevski je govor bez kvantitete, dakle s jednonaglasnim sustavom. To pitanje razumijemo tako da su ostvaraji bilježeni sa silaznim akcentom stvar rečenične prozodije, tako da je prirodno da u dužim realizacijama stječemo dojam da se izgovara dugosilazni, a u energičnijim realizacijama izgovor podsjeća na kratkosilazni akcent." (148)

Na žalost, kolega dr. Nikola Rodić nije više živ da mi on kao izvorni govornik i jezikoslovac kaže pravo stanje stvari i dok sam, ili neki drugi iskusan jezikoslovac – akcentolog, dijalektolog, ne istraži to pitanje, služim se Čolakovim i Pavlovićevim podacima.

Mislim da bi se Pavlovićevi podaci mogli smatrati mjerodavnima, tj. može se poći od toga da opreka po kvantiteti postoji, ali da dolazi do njezina narušavanja. Možda je sada još samo fakultativna. Takva interpretacija uvjetuje onda i adekvatnu analizu i opis vokalizma. Dakle, opreka po kvantiteti postoji u naglašenom slogu, postoje dva naglasaka, kratki i dugi. (Čolak: *kratkosilazni i dugosilazni*, kako se oni mogu obično izgovoriti, ali to nije njihova bitna karakteristika.) Nenaglašeni je slog kratak.

Iako Čolak ne navodi minimalne parove za fonološku (razlikovnu) vrijednost kvantitete, on izričito i bez dvoumljenja kaže za neke riječi da imaju dugi naglasak, a za druge da imaju kratki. Ako u govoru i dolazi do duljenja kratkih i kraćenja dugih naglasaka, on kao izvorni govornik zna koji je pravi, fonološki naglasak koje riječi. Tako on kaže:

"U *izvedenicama se dužine u pravilu pokraćuju*⁴: jûa – jüica, dûša – dûšica i sl. Ovdje se zapravo radi o *kraćenju u zamjenu*, kao na pr. srâm – srâmlenje, dû/h/ – dûovi."⁵ (47)

Također kaže:

"*Svi su poluvokali kratki*: m"ᵇ_ak_nem, č"ᵇ_as, m"ᵇ_astim." (47)

To je jedan od važnih elemenata koji govori u prilog činjenici da u Janjevu još uvijek postoji opreka po kvantiteti (u naglašenom slogu). Dok drugi samoglasnici mogu biti i dugi i kratki – od kojih dio pritom ne mijenja kvalitetu (*i, a, u*), a dva (*e, o*) mijenjaju (kratki > otvoreni, dugi > zatvoreni) – "poluvokal" je samo kratak. Da nema opreke po kvantiteti, i on bi se mogao izgovarati dugo. Naravno, pri dugom izgovoru mogao bi se potpuno "vokalizirati", izgovarati kao neki od drugih samoglasnika, kao što u nenaglašenom položaju alternira sa *a*. Čolak piše:

"U janj. gov., doduše, poluglas je čišći i stalniji u naglašenim slogovima i čim se nađe u nenaglašenom slogu lako prelazi u velar a, ali to je pravilo poljuljano mnoštvom protivnih primjera, t. j. često se u prijevojnim stupnjevim i u naglašenim slogovima javlja velar a mjesto poluglasa. Evo primjera koji potvrđuju pravilo: (...) l"ᵇ_ak, l"ᵇ_ako – l"ᵇ_asno, ali *olakšâm, olak'otim* (...)" (28)

Pavlović to pitanje interpretira ovako:

"Iza akcentovanog sloga je znatno vokalizovanje, a u nekim slučajevima je i pun vokal – tako *stâr^ac, jâr^ac*, sa punim *a – svétac, udóvac ...* ." (11)

O naglasku u riječima s krajnjim otvorenim slogom Čolak kaže:

⁴ U citiranju prenosim znakove autora. Što se tiče ostale transkripcije, uglavnom se služim znakovima uobičajenima u našoj dijalektologiji, npr. za zvučni parnjak afrikate *c* (= *ts*) upotrebljavam *3* (= *dz*). Jedino za otvoreno *e* služim se znakom međunarodne fonetske transkripcije, tj. sa *ɛ*.

⁵ Kurziv N. Č.

"1. U riječima, u kojima je u stsl. posljednji naglašeni slog bio kratak, a prethodni dug, u janj. se naglasak povlači na drugi slog otraga u obliku silaznog: *brâda*, *brânje*, *brâzda*, *ćôra*, *rûka* i t. d. ... ..

2. Ako je posljednji slog bio naglašen i dug, a pred njim je stajao kratak slog, naglasak se prebacio na drugi slog otraga i zadržao kračinu: *aždâja*, *bistrîna*, *bistrôća*, *bôsa*, *sêlo* i t. d." (48)⁶

Pri pisanju rada nisam imao prilike služiti se radom "Letnički tip govora" Radosava Đurovića, pa navodim što o tome kaže Lisac:

"Prema istraživanjima Radosava J. Đurovića, u Letnici se čuju dva silazna akcenta, dugi i kratki, uz to ekspiratorni, npr. *pazâr*, *pamiûk*, *uf'ati*. Naravno, pitanje je odgovara li to stvarnosti." (150)

Kako vidimo, svi autori koji su istraživali hrvatske govore na Kosovu, janjevački i letnički, govore da postoje dva naglaska – dugi i kratki, dakle drukčije nego što se to navodi za srpske govore. Iz citiranoga vidi se da lingvistička interpretacija nije besprijekorna, ali možemo zaključiti, s obzirom na to da se upotrebljava naša tradicionalna terminologija, što se pod rečenim podrazumijeva. Dakle, svi autori tvrde da postoji opreka po kvantiteti, fonološka razlika između dugoga i kratkoga sloga. Naravno, u to se može sumnjati, kao što smatra i Lisac, ali prema analizi navedenih primjera mislim da stoji zaključak do kojega sam došao.

Dakle, po tome se govor Janjeva i Letnice izdvajaju među drugim torlačkim govorima, koji su srpski.

VOKALIZAM

Do sada nije jasno bio utvrđen ni samoglasnički sustav janjevačkoga govora. Govorilo se o "vokalima", ali nije bilo jasno rečeno koliko fonoloških jedinica, samoglasničkih fonema ima, bilo općenito, bilo po položajima, a koji su "vokali" zapravo alofoni, fonetske varijante fonoloških jedinica sustava.

Utvrdio sam da u naglašenom slogu ima pet dugih samoglasnika, a u kratkom naglašenom slogu šest samoglasnika s fonološkom funkcijom. U nenaglašenom slogu postoji pet samoglasnika, od kojih se jedan, i to o, može u prednaglasnoj poziciji dosta različito ostvarivati, izgovarati.

U naglašenju poziciji pet je samoglasnika, kao u hrvatskom književnom jeziku (bez dvoglasnika *ie*), s time da se dugo *e* i *o* izgovaraju zatvoreno (ɛ, ɔ), npr. (Čolakovi primjeri): – dugo *e* > *ćêr*, *desêti*, *jesênski*
– dugo *o* > *bôj*, *dôđem*, *dôm*, *gôs* (gen. *g'osta*).

Kratki naglašeni slog ima, prvo, pet samoglasnika koji odgovaraju dugima, dakle *i*, *e*, *a*, *o*, *u*, s time da su ovdje za razliku od dugih opet problematični *e* i *o*, i to tako da su sada oni otvoreni.

⁶ Pavlović piše u navedenim primjerima na otvorenom o (ɔ) znak za kratkosilazni naglasak (˘).

Primjeri: *e > b'egam, d'elam, j'esen, m'etla*

o > b'ojim, d'oktor, d'oma, g'ora, g'ovor.

Taj odnos – dugi > zatvoreni, kratki > otvoreni – podsjeća na mađarski jezik, s time da se to tamo odnosi i na druge samoglasnike (tako i na *a*).

Međutim, kod kratkoga naglašenog vokalizma opet je jedna specifična torlačka osobina, tj. tzv. poluglas (danas obično kažemo šva), kao kontinuant staroga poluglasa. Čolak kaže da je on većinom prešao u *a* (u srpskim kosovskim govorima uvijek, sačuvao se samo u turcizmima), ali u Janjevu čuva se i u nekim slavenskim riječima (o čemu je već nešto rečeno kada se govorilo o naglasku), npr. *od'v'anem, ot'b'ac, p'b'as, noć'b'as, t'b'aj, t'b'ast*. To je također jedna zanimljiva diskriminanta prema srpskim govorima. Izgovor varira, po Pavloviću, od posve neodređenoga centralnog glasa, do glasa bliskoga glasu *a*, ali se ne izjednačuje s njime.⁷ Čolak govori o dvjema kvalitetama janjevačkoga "poluglasa":

"U janjevačkom se govoru razlikuju dvije vrste poluglasa: jedan zatvoreniji, koji po artikulaciji naginje velaru *u*, a drugi je otvoreniji i taj stoji na granici otvorenog velara *a* i vrlo često prelazi u čisto *a*." (27)

U nenaglašenim slogovima imamo pet "klasičnih" vokala, ali se *o* u prednaglasnoj poziciji obično izgovara kao vrlo otvoreno *o*, slično kao englesko *ʌ* u *son* ili mađarsko *a* u *patak* (u kratkom slogu). Čolak ga naziva "prelazno *a*", npr. *pʌt'o,k, lʌp'ata, mʌt'ika, tʌl'iko*.

Prema tome, kada Čolak kaže da u janjevačkom govoru postoji jedanaest samoglasnika (poslije ispravlja na dvanaest, a dvanaesti mu je dvoglasnik *ie*), to je točno ako se polazi od realizacije, izgovora. Međutim, ako se polazi od funkcije, fonološke – smislorazlikovne uloge, onda se može reći da ih je najviše šest, koji se realiziraju s jedanaest, odnosno dvanaest alofona, (položajnih) varijanti, fonetski različitih glasova.

***

Od ostalih fonema, upravo od *suglasnika* navodim samo jedan, koji je karakterističan za torlački govor, ali i za dubrovački i za kajkavski. To je *ʒ* (*dz*). U Janjevu je potvrđeno u dvadesetak primjera, kao *n'azeb, ʒ'ipam, ʒvêr, ʒvîždim, ʒvžêzda, ʒv'qnim*. U dubrovačkome govoru u talijanizmima i u riječima kao, *zora, jezero, zet, ʒ'ehati*. Dubrovački i janjevački primjeri mogu biti u vezi.⁸

Što je Čolak naveo da *-ja <-l* na kraju oblika muškoga roda jednine glagolskoga pridjeva radnoga nemaju srpski kosovski govori nije točno, poznata je ta pojava i u njima.

***

⁷ Može se spomenuti da refleks prahrvatskoga poluglasa s posebnom vrijednošću nalazimo na zapadnoj periferiji hrvatskoga jezičnoga područja, u ozaljskom kraju i Gorskom kotaru (npr. u Lukovdolu). Naravno, hrvatski zapad i Kosovo neće biti u nekoj bližoj vezi.

⁸ Kajkavsko *ʒ* u primjerima kao *be3ek, be3ga, bri3gati, dru3gati* drukčijega su karaktera i porijekla.

Akcentuacija – ako prihvaćamo da kosovski hrvatski govori još uvijek imaju opreku po kvantiteti – ne bi bila jedina posebnost janjevačkoga govora među drugim torlačkim govorima. Pridružuje joj se još jedna kategorija, koja je inače također vrlo važna za torlačko narječje, a to je *deklinacija*. Kako su istakli i Čolak i Pavlović, janjevačka deklinacija nije reducirana na dva padeža – izravni i opći, kao u drugim torlačkim govorima, smanjena je samo na pet padeža: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ i vokativ. Poseban je slučaj instrumental, za koji ne postoji poseban oblik, nego mu služi oblik akuzativa. Tako je kod imenica muškoga roda koje u nominativu jednine završavaju na suglasnik također jednak s genitivom kod imenica za živo, jer je u njih akuzativ izjednačen s genitivom, a u imenica za neživo instrumental je jednak nominativu, s kojim je izjednačen akuzativ. U drugih deklinacijskih tipova instrumental je također izjednačen s akuzativom. Zbog takva stanja, takve distribucije oblika mogao bi se sustav deklinacije i drukčije interpretirati, tj. moglo bi se smatrati da postoji i instrumental kao poseban padež, pa bi tada deklinacija imala šest padeža.

Poseban je nastavak u dativu imenica ženskoga roda *-ajmima*, uz *-ima*, npr. *mâjkima*, *sestrâjmima*, ali Čolak kaže:

"U praksi se ovaj padež i s ovim nastavcima vrlo rijetko čuje. Gotovo je i nestao."
(Č I: 144)

* * *

Ankica Čilaš Šimpraga i Ivana Kurtović Budja istraživale su kakvo je stanje balkanizama (koji su karakteristični za torlačko narječje uopće) janjevačkoga govora kod Janjevaca nakon što žive neko vrijeme u Hrvatskoj (upravo u zagrebačkoj Dubravi). Kako taj rad još nije objavljen, prenijet ću njihove zaključke. Istraživale su tri generacije (rođene tridesetih, šezdesetih i osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća). Promatrale su šest značajki: (1) konstrukciju "*da* + prezent", koja se upotrebljava umjesto izgubljenoga infinitiva; (2) tvorbu futura s *htjeti*; (3) anticipaciju ili ponavljanje (direktnoga i indirektnoga) objekta pomoću nenaglašenoga oblika lične zamjenice (u akuzativu ili u dativu); (4) prefiksalsnu tvorbu komparativa; (5) sklonidbu.

Kao što se moglo predvidjeti, sve te značajke pojavljuju se u govoru Janjevaca u Zagrebu. Primijećene su neke očekivane tendencije. Stariji nemaju infinitiv ni kada se služe hrvatskim književnim jezikom, mlađi ga upotrebljavaju, ali im je obilježen, kao nešto službeno i strože. Kod tvorbe futura umjesto generaliziranoga oblika *će* (s veznikom *da*, ili bez njega) za sva lica, javljaju se i posebni oblici za pojedina lica (npr. *ću* za 1. lice jednine). Mlađi ne udvajaju zamjenice. Običan je prefigurirani komparativ pridjeva i priloga, odnosno analitički komparativ s prijedlogom *po*, a komparativ imenica, s prijedlogom *po*, susreće se vrlo rijetko (npr. *po junak*, *po domaćin*, u značenju 'veći junak, bolji domaćin'). U sklonidbi se starija generacija služi dvama sustavima – janjevačkim i hrvatskim književnim, a mlađi se obično služe standardnom deklinacijom. U kongruenciji upotrebljava se akuzativ umjesto dijelnoga genitiva, npr. *kilo brašno*, *kilo vino*.

* * *

Završno se može reći da janjevački govor ima sliku vrlo blisku susjednim srpskim torlačkim govorima, ali ima neke osobine koje ga izdvajaju među njima. To je nešto leksika, rječničkoga blaga (rudarski germanizmi te riječi iz hrvatskoga književnog jezika), te posebno akcentuacija i deklinacija. Naglasni je sustav sigurno ostatak starine, ali bi ta crta mogla biti i čuvanje starine prizrensko-južnomoravskih govora, torlačkoga dijalekta, kao i rezultat drukčijega porijekla govornika, dakle hrvatska značajka.

Još uvijek pred hrvatskom dijalektologijom stoji zadatak istražiti ponovno govor Janjeva, istražiti govor Letnice, po mogućnosti na Kosovu, ali i u Hrvatskoj, vidjeti koje su stare specifičnosti tih govora s obzirom na druge torlačke govore, s jedne strane, te što se događa s njima u novim uvjetima u dodiru s hrvatskim književnim jezikom, odnosno drugim hrvatskim izvornim narodnim govorima, s druge strane.

LITERATURA

Alexander, R. 1975. *Torlak accentuation*. München.

Barjaktarević, M. 1971. "Janjevo". *Zbornik za narodni život i običaje* 45: 31–55.

Belić, A. 1905. "Dijalekti istočne i južne Srbije". *Srpski dijalektološki zbornik* I CXII+715.

Brozović, D. i P. Ivić. 2000. "Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski". *Enciklopedija Jugoslavije. Knj. VI, Jap–Kat*: 48–94 (kao zasebna publikacija objavljeno dvije godine prije).

Čilaš, A. i I. Kurtović. 2000. "Iz sintakse janjevačkoga govora". Zagreb (u rukopisu).

Čolak, N. 1955. *Janjevački govor* I-III. Zadar (u rukopisu).

Čolak, N. i I. Mažuran. 2000. *Janjevo. Sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*. Zagreb.

Đurović, R. J. 2000. *Letnički govorni tip*. Vranje.

Elezović, G. 1911. "Izveštaj sa dijalektološkog putovanja od Vučitrna do Peći". *Srpski dijalektološki zbornik* II: 464–473.

Ivić, P. 1958. *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung*. I. 'S-Gravenhage

Kekez, S. 2009. "Govor Janjevaca doseljenih u Zagreb migracijama devedesetih godina 20. stoljeća". *Hrvatski dijalektološki zbornik* knj. 15: 211–224.

Lisac, J. 1998. "Štokavski i torlački idiomi Hrvata". *Hrvatski jezik*. Opole: 195–204.

L i s a c, J. 2003. *Hrvatska dijalektologija, I. Hrvatski dijalekti i govori štokavskoga narječja i hrvatski govori torlačkoga narječja*. Zagreb.

L o n č a r i ć, M. "Podrijetlo gradišćanskih kajkavaca". *Gradišćanski Hrvati 1533-1983*: 121–132 (Nova verzija: 2004. "Kajkavci Vedešina i Umoka". *Zbornik radova regionalne konferencije "Kajkavci med gradišćanskimi Hrvati"*. Koljnofu / Kópháza, 2.-3. novembra 2001. Budimpešta).

L o n č a r i ć, M. (ur.) 1998. *Hrvatski jezik*. Opole.

O k u k a, M. 2008. *Srpski dijalekti*. Zagreb.

Pavlović, M. 1970. *Govor Janjeva. Međudijalekatski i miksoglotski procesi*. Novi Sad.

P o p o v i ć, I. 1960. *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden.

R o v i š č a n a c, D. 2000. "Osobitosti janjevačkoga govora". *Janjevo, Sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*. Zagreb: 161–268.

DIE MUNDART VON JANJEVO (ÜBER DIE FORSCHUNG)

Dieser Rückblick über einige sprachliche Besonderheiten von Janjevo basiert sich hauptsächlich auf den zwei bedeutendsten Werken über die Mundart in Janjevo, und zwar auf der Monografie von Milivoj Pavlović *Govor Janjeva* und dem umfangreichen Manuskript von Nikola Čolak *Janjevački govor*. Die ersten Aufzeichnungen über die Mundart von Janjevo, Elezovićs Forschungen vom Anfang des 20. Jh. (1911). sind fast hundert Jahre alt. Janjeva und Letnica, sind als Punkt (ausgewählte Lokalsprache im Netz) des *Kroatischen Sprachatlas* der kroatischen Mundarten in der Diaspora vorgesehen.

Die Mundart von Janjevo besitzt einige Merkmale, weshalb sie einerseits den serbischen torlakischen Mundarten ziemlich verwandt vorkommt, andererseits aber manche andere hat, die sie davon unterscheiden. Es handelt sich dabei um etwas Lexik, Wortschatz (Bergbaugermanismen und Wörter aus der kroatischen Standardsprache), und insbesondere Betonung und Deklination. Das Betonungssystem ist sicherlich ein Überrest aus alten Zeiten, aber das könnte sowohl eine Art der Verwahrung der alten Prizren-Südmorawa Mundarten, des torlakischen Dialekts, als auch das Resultat einer anderen Herkunft der Sprecher, also ein kroatisches Merkmal, sein.

Vor der kroatischen Dialektologie steht einerseits die Aufgabe, erneut die Sprache Janjevos und Letnicas zu untersuchen und festzustellen, welche die alten Merkmale dieser Mundarten im Vergleich zu anderen torlakischen Mundarten sind, und andererseits zu untersuchen, was mit ihnen in veränderten Bedingungen im Kontakt zur kroatischen Standardsprache bzw. anderen ursprünglichen kroatischen Volksmundarten geschieht.

SCHLÜSSELWÖRTER: *Janjevo, Dialektologie, torlakische Mundart, kroatische Standardsprache.*

